

Д.С. Толмачева¹, Е.Р. Игнатова², А.Е. Саденова³
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
ф. ғ. к. доценті¹, ф. ғ. к. доценті², ф. ғ. д. доценті³,
Алматы қ., Қазақстан
e-mail: dianatolmacheva.51@mail.ru
ElenaIgnatova55@mail.ru
sadenovaa@mail.ru

ТЫҢДАЛЫМ - ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ОРЫС ТІЛДЕРІН ОҚИТЫН ШЕТЕЛДІК СТУДЕНТТЕРДІ СӨЙЛЕУ ҚЫЗМЕТІНЕ ҮЙРЕТУДІҢ БІР БӨЛІГІ

Аннотация: Мақалада қазақ және орыс тілдерін оқитын шетелдік студенттерді түсініп тыңдауға үйретудің түрлі әдістері қарастырылады. Тыңдалымның негізгі мақсаты жай тыңдау ғана емес, сонымен қатар өзгенің сөзін түсіне алу, сондықтан тыңдалым сөйлеу қызметі үдерісінде ерекше орын алады. Оқу материалдарын оқытудың түрлі деңгейлеріне (бастапқы, жалғастырушы, жоғары) сай қолдану керек.

Түсініп тыңдау дағдысын дамыту үшін мақалада есте сақтау қызметінің (қысқамерзімді және ұзақмерзімді) түрлері ұсынылады. Қысқамерзімді есте сақтау мәліметтің бір бөлігінің ұзақмерзімді есте сақтауға өтуіне себеп болады.

Мақалада түсініп тыңдауға оқыту үшін ұсынылған жаттығулар жүйесі қабылданған айтылымның психологиялық және лингвистикалық қиындықтарын жеңуге көмектеседі. Алғашқы деңгейден бастап студенттерді тірек сөздер арқылы және бағыт табу арқылы қабылдауға үйрету керек. Тілдік қиындықтарды біртіндеп көбейте отырып, тіл үйренушілердің есту қабілеттілігін дамыта отырып, түрлі сөз бөліктерін бір бүтін мәтінге біріктіре алуға үйрету керек.

Мақалада берілген жаттығу жұмыстары екі бөлікке бөлінеді:

- 1) *Есте сақтауға арналған жаттығу жұмыстары;*
- 2) *Болжай алу мүмкіндігіне арналған жаттығу жұмыстары.*

Тірек сөздер: түсініп тыңдау, қысқамерзімді және ұзақмерзімді есте сақтау, қабылдау, бағыттар, жаттығу, болжай алу.

Шетелдік студенттерді қазақ және орыс тілдеріне оқыту бойынша көптеген зерттеулерде тілді үйрену үшін таңдау уәжінің өзгеруіне көңіл бөлінеді. Қазіргі уақытта көптеген студенттер қазақ және орыс тілдерін білім алу және жақсы жұмыс табу үшін үйренеді. Қазақ және орыс тілдері, сөз жоқ, «нарықтық» немесе тіл «маркетингіне» жатады, сонымен қатар дүниежүзілік экономикалық кеңістікті дамыту жағынан халықаралық болып табылады. Сондықтан қазақ және орыс тілдерін үйрену үшін таңдау - негізгі уәж болып табылады.

Жаңа уақыт, дүниежүзілік үдерістердің өзекті мәселеге айналуы шетел студенттеріне қазақ және орыс тілдерін үйретудің жаңа әдіс-тәсілдерін іздеуді талап етеді. Студенттер қазақ және орыс тілдерін тек сөйлеу үшін ғана емес, сонымен қатар жұмыстағы әріптестерін, лекция курстарын түсіну үшін үйренеді. Тыңдалым - сөйлеу қызметін дамыту үдерісінде ерекше орын алады.

Лингвистикалық құзіреттіліктің қалыптасуы сөйлеу қызметінің барлық түрлерін қолдану арқылы жүргізіледі: сөйлеу, оқу, жазу және тыңдалым.

Тыңдалым (аудирование) көптеген себептерге байланысты басты маңызға ие. Өйткені адам өз өмірінде оқу әркетінен гөрі, тыңдау әркетінде көбірек болады. Тыңдау – адамның тілдік қарым-қатынасқа түсу кезіндегі басты құралдардың бірі. Біз тыңдау арқылы қоршаған орта, ондағы болып жатқан оқиғалар туралы ақпараттарды ала отырып,

дүниетанымымызды, тілдік қорымызды байыта отырып, қабылданған ақпаратқа талдау жасап, өз пікірімізді білдіреміз. Сол себепті де тіл үйренушіге тыңдау арқылы тіл үйрету жолы тиімді болып табылады.

Тілді меңгеру және сөйлеу дағдылары, әсіресе сөйлесім (говорение), тыңдау арқылы дамиды. Тыңдау арқылы жаңа сөздерді, сөйлемдерді қабылдау және түсінуге болады. Сонымен қатар, тыңдалым сөйлеу қызметінің ең қиын түрі, өйткені ол мидың белсенді жұмысымен байланысты. Осы жағдай тыңдаудың ғылыми тілді үйрену үрдісінде басты орында болатынын түсіндіреді. Тыңдалымның айналасында басқа сөйлеу түрлері топтасады: тыңдау – сөйлеу, тыңдау – аудиторияда жазу, тыңдау – оқу, негізінен аудиториядан тыс кезде.

Шетелдік студенттерге тілді меңгертуде жазуға да көп көңіл бөлінеді. Студенттерде естігенді жазу біліктілігін дамыту керек, ол мәліметті сақтауға, оны оқуға және ауызша түрде басқа біреуге айтып беруге көмектеседі. Жазбаша сөйлесудің кейбір ерекшеліктері:

1) жазатын адамның қасында сөйлесетін адам болмағандықтан, мұнда ешбір ым-ишара қолданылмайды.

2) жазбаша сөйлесудің логикалық жағына аса қатаң талап қойылады. Мәселен, белгілі тақырыпқа шығарма жазған кезде адам осындай талаптарды орындауға тырысады, көп ойланып, толғанады. Өйтпейінше бұдан нәтиже шығару қиын.

3) Жазуда грамматиканың ережелері де қатты ескеріледі.

Жазу кезінде адам қатты зейін қойып, әр сөзін ойлап құрастырады, мағыналы сөз іздейді. Бұл үлкен ой жұмысын қажет етеді.

Тыңдау және естігенді жазу дағдысын дамыту өзара әсер ету мен үйренудің нәтижелілігіне жеткізеді. Тыңдау және сөйлеу жазу және оқумен қатар жүргенде тиімді дамиды. Өз кезегінде, оқу және жазуды үйрету сөйлеу мен тыңдауға негізделсе өте жақсы нәтиже көрсетеді.

Тыңдалым тіл иесінің сөзін, лекцияны, радио және теледидар бағдарламасын тыңдауды және түсінуді көрсетеді. Өзге адамдардың сөзін түсіне алу дағдысын дамытпай, тілді меңгеру мүмкін емес. Түсініп тыңдауды үйретудің жаңа әдістерін қолдану керек. Тыңдалымның негізгі мақсаты өзге адамның сөзін жай тыңдау дағдысы ғана емес, сондай-ақ, дұрыс, толық және жеткілікті терең түсіне алу дағдысы болып табылады.

Орыс тіліне арналған көптеген оқулықтардың авторы С.А. Хавронина тілді меңгертуді оқыту деңгейлеріне бөліп қарастырады. Бұл бастапқы, жалғастырушы және жоғары деңгейлер; жалғастырушы деңгей негізгі және аяқтаушы болып бөлінеді. Тыңдалымды оқытуды бастамас бұрын осы деңгейлерге сай келетін материалдарды жақсы таңдау керек. Бұдан басқа, Тыңдалымның барлық үдерісін жақсы білу керек: шет тілдік айтылымды түсіне алу қабілетінің болуы және қажетті ақпаратты есте сақтай алуы керек.

Бастапқы деңгейде айтылым мазмұнын ұғыну үшін сөйлемнің, синтагманың арасындағы үзілісті ұзарта отырып, мәліметті өлшемдермен беру керек. Мәтінді ұғыну алдындағы қиындықты шешу уақытын ұзартқан жөн болады [1, 99].

Н.Д. Гальскова және Н.И. Гездің оқыту үдерісін ұйымдастыру заңдылықтары туралы орыс тілін оқыту бойынша теориялық зерттеулерінде ауызша сөйлесімдегі мәліметті түсіну, қабылдаумен байланысты тыңдалым үдерісіне талдау жасауға көңіл бөлінеді [2, 171].

Түсініп тыңдау дағдысын дамыту үшін есте сақтау қызметіне сүйену керек (қысқамерзімді және ұзақмерзімді). Қысқамерзімді есте сақтау – айтылымдағы мәліметті бүкіл қабылдау үдерісі барысында есте сақтау. Ұзақмерзімді есте сақтау - сөздің, сөз тіркесінің, синтаксистік құрылымның артикуляциялық айтылуын, естілуін және оларды түсіну үшін біріктіріп, есте сақтайды. Осыған орай, сөйлемнің фразалық құрылымын және коммуникативтік типін түсінуге болады. Айтылымды түсіну үшін тыңдаушы сөзді және фразаны есте сақтап, осыған дейін естігенін қазіргі естігенімен байланыстыра алуы керек.

Қысқамерзімді есте сақтау және ұзақмерзімді есте сақтау бір-бірімен өзара әрекеттес болады. Қысқамерзімді есте сақтау мәліметтің бір бөлігінің ұзақмерзімді есте сақтауға

түсуіне әсер етеді. Түсінудің нәтижесі материалды дұрыс таңдауға, оны біртіндеп енгізуге және бекітуге байланысты болып келеді.

Тыңдалымды оқытудың әдістерін дамыту үшін тыңдалымның мақсатын нақты түсіну керек. Бастапқы деңгейдегі осы үдерістің мақсаты түрлі жағдаяттағы әңгімелесушінің сөзін түсіну болып табылады. Ары қарай түрлі мазмұндағы және түрлі дәрежедегі оқу мәтінін түсінуге көшу керек.

Коммуникативтік міндеттер аудиомәтінді түсіну, оның түрлерін және қабылдау жағдайын түсіну деңгейін анықтайды.

Бастапқы деңгей үшін мәтіндер: сабақтағы сөйлесім (оқытушының нұсқауы, студенттердің сөзі, тілдік ойын барысындағы айтылым, қиын емес мәтіндер) болуы керек.

Жалғастырушы деңгей үшін мәтіндер: танымдық және елтанымдық, монологтық және диалогтық сипатында болуы мүмкін. Бұл әңгімелер, өлеңдер, әндер. Мәтіндер деңгей бойынша күрделене береді. Студенттер лекцияны, радио және теле бағдарламаларды қабылдауға дайындалады.

Түрлі топтарда түрлі әдістерді қолдану керек. Ағылшынша сөйлейтін студенттер үшін тілдік болжауды дамытуға арналған жаттығу жұмыстары жақсы сәйкес келеді. Таныс емес сөздің мағынасын студенттер өздерінің ана тіліндегі ұқсас сөздерге қарап табады.

Тақырыптар және тақырыпшалар дыбысталған мәтіннен негізгіні бөліп алуға көмектеседі. Диалог барысында қайталау туралы өтініш арқылы, қайталап сұрау арқылы анықтап түсінуге себеп болады.

Тыңдалымға оқытуға арналған жаттығулар жүйесі жаттығу жұмыстарының қабылданған айтылымның психологиялық және лингвистикалық қиындықтарына сай келуін қамтамсыз етуі керек.

Тыңдалымды корреляция жасау сөйлеу қызметінің басқа түрлерімен, бірінші кезекте сөйлеумен өзара әрекеттес болуы мүмкін.

Қазақ және орыс тілдерін шет тілі ретінде оқыту әдістемесінде жаттығу жұмыстарының екі түрін көрсетеді: дайындық жаттығулары және коммуникативтік сөйлеу.

Дайындық жаттығулары деп аталатын жаттығу жұмыстары айтылым мазмұнын қабылдаудың лингвистикалық және психологиялық қиындықтарын жеңілдетеді, сөздің, микроәтіннің логикалық мазмұнын түсіне алу дағдысын дамытады.

Тыңдалымға оқытуды бастағанда, тіл үйренушінің шығармашылық мүмкіндігін дамытатын элементарлы әрекеттен күрделі оймен жұмыс істеуді байланыстыру керек. Үлкен емес мәтіндерден студенттерге қабылдау үшін тірек және бағыт табуға үйрету керек. Тіл үйренушінің тыңдауын дамыта отырып, тілдік қиындықтарды біртіндеп көбейту керек. Студенттерді ұқсас қиындықтарға көңіл бөлуге, жаттығудағы белгіліні және белгісізді біріктіре алуға үйрету керек. Студенттердің назарын айтылымның мазмұнына ғана аударып қоймай, формасына аудару керек.

Жалғастырушы және жоғары деңгейлерде алдын ала таныстырмай, тірексіз, көмексіз табиғи сөйлеуге жақын сөйлеуді қолдану керек. Бұл жаттығулар студенттерді айтылымның ақпараттық бөлігін анықтауға үйретеді. Алдын ала әңгімелесу болжау арқылы түсінуге көмектеседі.

Сөйлесу жағдаятын есепке ала отырып, түсініп тыңдауға үйрету керек. Сөйлеу жағдаяты сөйлеушінің белгілі білім қоры, тәжірибе түрінде қарым-қатынас жасауға түрткі, уәж болатын шарттары арқылы айқындалады. Сөйлеу жағдаяты белгілі бір уақыт кесіндісіндегі өтпелі, уақытша сипатқа ие болады. Сонымен қатар жалпы қоғамдық өмірмен қалыптасатын тұрақты жағдай да сөйлеу жағдаятын айқындайтын белгінің қатарына жатады [3, 99].

Студенттер аудиомәтінді мағыналық бөліктерге бөле алуы керек және әрқайсысынан негізгі ақпаратты анықтай алуы керек. Дыбысталған айтылымды түсіну үшін және түйсіну үшін студенттерді түрлі бөліктерді бүтін бір мәтінге біріктіре алуға үйрету керек, сөйлеушінің түрлі жеке ерекшеліктерін түсіне алуға үйрету керек.

Дыбысталған айтылымның жылдамдығы түрлі болады. Студенттерді айтылымды орташа төменнен бастап, орташа жоғарыға дейінгі екпінде қабылдай алуға үйрету керек, кідірісті, дауыс ырғағын, риторикалық сұрақтарды, қайталауларды түсіне алуға үйрету керек.

Бастапқы деңгейден бастап мәтіндегі нақты мәліметтерді (сандық мәліметтер, хронологиялық күндер, адам аттары, географиялық атаулар ж.т.б.) есте сақтау дағдысына үйрету керек.

Қарапайым айтылымдардан бастай отырып, студенттерді түсініп тыңдау үдерісіндегі логика-семантикалық қызметке үйрету керек. Барлық студенттерде естіп қабылдау және есте сақтау қабілеттері әр түрлі.

Тыңдалым бойынша тіл үйренушілерге келесі жаттығу жұмыстарын ұсынуға болады:

I. Есте сақтауды жаттықтыруға арналған жаттығу жұмыстары.

1. Екі үш қысқа фразаларды тыңдау, оларды бір сөйлемге біріктіру;
2. Қысқамерзімді есте сақтау көлемінен асатын фразаларды тыңдау және оқытушының (диктордың) соңынан қайталау.
3. Мәтінді тыңдау, оны қағаз бетіндегі мәтінмен салыстыру. Түсініксіз сөздерді белгілеп, мәтінді қайтадан тыңдау.

II. Болжай алу мүмкіндігіне арналған жаттығу жұмыстары.

1. Сурет, сұрақ, тірек сөздер, тақырып бойынша мазмұнын анықтау;
2. Мәтінді, фразаны аяқтау дағдысын дамыту;
3. Мәтіннен адам аттарын, географиялық атауларды белгілеу және студенттердің білімін түсінгенін болжауға қолдану.

Қазіргі техникалық құралдар студенттерге мәтіндерді, сабақ үзіндісін, радио және теле бағдарламалардан үзінділерді аудио және бейне таспаларға оңай жазып алуға мүмкіндік береді.

Қазақ және орыс тілдерін оқитын шетелдік студенттермен жұмыс істеу тәжірибесі көрсеткендей, есте сақтауды дамытуға арналған жаттығу жұмыстары өте нәтижелі болып табылады, яғни студенттердің мәтінді тыңдап, кейін оны қағаз бетіндегі мәтінмен салыстыруға мүмкіндіктері мол. Қажетті жағдайда қайталауға болады. Тыңдаушы жаңа сөздермен танысады, жиі кездесетін сөздерді, сөз тіркестерін есте сақтап қалады және тілдік болжауларды дамытады.

Тыңдауға арналған мәтіндерді таңдауда студенттерді бірден саясат, экономика, мәдениет, спорт салаларындағы халықаралық өмірдегі негізгі оқиғаларды түсінуге бағыттау керек. Қысқа ақпараттардан бастап, біртіндеп радио, телебағдарламаларды түсінуге дайындау керек.

Қорыта айтқанда, инновациялық әдістер нақты аудиторияны, ұлттық ерекшеліктерді, дайындық дәрежесін және жалпы білім деңгейін есепке ала отырып қолданылуы керек.

Үйреніп жатқан тілге деген оң көзқарасты, қызығушылықты дұрыс, мұқият таңдалған, қызық елтанымдық және мәдениеттану материалдары қалыптастырады. Сондықтан түсініп тыңдау дағдысы студенттерді тілді игеруде алға жылжудың барын сезінуге мүмкіндік береді және барлық сөйлеу үдерісін белсенді ете түседі.

Әдебиеттер

1 Фокина К.В., Тернова Л.Н., Костыгева Н.В. Методика преподавания иностранного языка. -Москва: Высшее образование, 2008, С. 98-105.

2 Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Москва: «Академия», 2008, С.161-186.

3 Саденова А.Е. Диалогтық дискурс: теориядан меңгеруге дейін. – Алматы: «Әрекет-Принт», 2009. – 150 б.

Резюме

Данная статья посвящена изучению процесса аудирования как одного из аспектов преподавания русского и казахского языков как иностранного. В статье рассматриваются различные приемы обучения аудированию иностранных студентов, изучающих казахский и русский языки. Главной целью аудирования является умение не просто слышать, но и понять чужую речь, поэтому аудирование занимает особое место в процессе речевой деятельности. На разных этапах обучения (начальный, средний, продвинутый) необходимо использовать материал, соответствующий этим этапам.

Для развития навыков аудирования в статье предлагается опираться на деятельность памяти (кратковременный и долговременный). Кратковременная память способствует поступлению части информации в долговременную память.

Система упражнений для обучения аудированию, предложенная в статье помогает преодолеть психологические и лингвистические сложности воспринимаемых на слух сообщений. С самого начала студентов нужно учить находить опоры и ориентиры восприятия. Увеличивать языковые сложности нужно постепенно, развивая слух учащихся учить умению объединять разные части речи в целый текст.

Ключевые слова: аудирование, кратковременная и долговременная память, восприятие, ориентиры, тренировка, прогнозирование.

Summary

The article is devoted the process of listening as one of aspects in teaching Russian and Kazakh as foreign languages. The article discusses various methods of training to audition of foreign students studying Kazakh and Russian languages. The main purpose of listening is the ability to not only hear, but also to understand the other's speech, so listening has a special place in the process of speech activity. At different stages of learning (beginner, intermediate, advanced), you must use the material corresponding to these stages.

For the development of listening skills, the article suggests build on the work memory (short-term and long-term). Short-term memory facilitates entry of the information into long-term memory. The system of exercises to teach listening, proposed in the article helps to overcome the psychological and linguistic complexity of the perceived messages. From the outset, students need to learn to find the support and guidance of perception.

Increase the complexity of the language should be gradually developing hearing students learn the skill to combine different parts of speech in a text.

The key words: listening, short-term and long-term memory, perception, landmarks, training, prediction.